

Наталія Вікторівна МАДЗИГОН,

аспірант Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

nataliia.madzigon@gmail.com

УДК 341.3(477)

ПРАВОВИЙ СТАТУС КОМБАТАНТІВ ТА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Проведено комплексний аналіз норм міжнародного гуманітарного права та чинного законодавства України, що визначають статус комбатантів та цивільного населення. На основі аналізу міжнародних документів — Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них — виокремлено основні ознаки комбатантів та цивільного населення відповідно до міжнародного права, визначено обсяг їхніх прав та обов'язків, а також підстави для притягнення до кримінальної відповідальності. Наголошується, що відповідні норми міжнародного гуманітарного права щодо визначення комбатантів та цивільного населення відповідно були імплементовані у кримінальне законодавство України.

Встановлено, що основною ознакою комбатанта є його перебування у збройних силах і відповідно комбатанти є законними учасниками війни, мають право брати безпосередню участь у військових діях і відповідно бути правомірним об'єктом нападу.

Основною ознакою комбатанта є його перебування у збройних силах. Пункт 2 ст. 43 Протоколу I визначає, що збройні сили сторони, яка перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх

підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, невизнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів.

Констатується, що різниця між комбатантами та цивільними особами полягає перш за все в тому, що останні не повинні бути об'єктами нападів. Крім того, встановлено, що цивільне населення може бути об'єктом захисту як міжнародного гуманітарного права, так і національного кримінального законодавства, тоді як суб'єктом кримінальної відповідальності воно може бути виключно за національним законодавством.

Окремо досліджено статус військових шпигунів та найманців, зокрема дослідження питання відповідальності шпигунів та найманців за правилами міжнародного гуманітарного права та вітчизняного кримінального законодавства. Обґрунтовано необхідність у внесенні змін до кримінального законодавства, зокрема встановити у ст. 114 Кримінального кодексу України шпигунство під час військових дій як обтяжуючу покарання обставину, оскільки такі дії є більш суспільно небезпечними.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне права, комбатанти, цивільне населення, імплементація норм міжнародного права, війна, військові злочини, кримінальне законодавство.

Встановлення правового статусу комбатанта, комбатантів та цивільного населення є вкрай важливим, оскільки визначатиме, яким чином може бути притягнута до відповідальності особа, залежно від її правового статусу у збройному конфлікті, за вчинені нею протиправні дії, а також яким чином буде захищено права та законні інтереси цих осіб правовими засобами.

Питання імплементації норм міжнародного гуманітарного права (МГП) у національне законодавство неодноразово ставали об'єктом наукових досліджень. Зокрема це праці таких дослідників, як М. Гнатівський, А. Кориневич, Т. Короткий, М. Манько, Я. Павко, С. Процун, О. Толочко та багатьох інших. Разом з тим питання правового статусу комбатантів та цивільного населення в контексті імплементації норм МГП у національне законодавство України не знайшли комплексного відображення в сучасній юридичній науці з урахуванням динамічних змін чинного законодавства України.

Метою статті є виявлення особливостей правового статусу комбатантів та цивільного населення в контексті імплементації норм МГП у національне законодавство України.

Загалом, як вказують науковці, право війни засновано на строгому розділенні правового статусу комбатантів та цивільного населен-

ня [1, с. 21]. Під час визначення цих категорій Протокол I прийняв так званий «негативний підхід», який повинен гарантувати, що кожна людина в умовах збройного конфлікту належить до тієї чи іншої категорії [2, с. 372].

Відповідно до п. 2 ст. 43 Протоколу I особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного й духовного персоналу, про який ідеться у ст. 33 III Женевської конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях [3]. У випадку взяття в полон вони набувають статусу військовополонених та не можуть піддаватися судовому переслідуванню чи покаранню тільки за те, що вони брали участь у воєнних діях [4; 5, с. 343].

Отже, основною ознакою комбатанта є його перебування у збройних силах. Пункт 2 ст. 43 Протоколу I визначає, що збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, невизнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів [3].

Також міжнародне гуманітарне право визнає комбатантами:

1) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони мають зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни, однак лише на період, необхідний для того, щоб відбити напад (п. 6 ст. 4а III Женевської конвенції) [6; 1, с. 35];

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

с) вони носять зброю відкрито;

д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни (п. 2 ст. 4а III Женевської конвенції) [6].

Наведене формулювання ст. 4а III Женевської конвенції дуже серйозно критикувалося правниками з посиланням на ту обставину, що умова додержання законів та звичаїв війни має дискримінаційний характер порівняно з особами із складу збройних сил, для яких статус комбатанта не пов'язується із вказаною умовою [1, с. 35].

Ці зауваження були враховані у Протоколі I, відповідно до п. 1 ст. 43 якого збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебу-

вають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними супротивною стороною; такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує дотримання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів [3].

За висновком Т. Р. Короткого, комбатанти є законними учасниками війни, мають право брати безпосередню участь у військових діях і відповідно є правомірним об'єктом нападу [7, с. 243]. Комбатант має право застосовувати силу і навіть вбивати, не будучи при цьому притягнутим до персональної відповідальності за насильницькі дії [1, с. 35]. Тобто комбатант не може бути підданий судовому переслідуванню за участь у законних бойових діях, навіть якщо б ці дії вважались серйозним злочином у мирний час. Звичайно, право застосовувати насилля жорстко обмежено межами міжнародного права, і у випадку порушення правил ведення збройної боротьби комбатант може бути визнаний військовим злочинцем [1, с. 35]. У випадку взяття в полон він також не може переслідуватись за насилля [1, с. 35].

Але наявність у особи статусу військовополоненого надає їй не лише захист від кримінального переслідування за національним законодавством. За його наявності особа, яка є, на нашу думку, важливим, підпадає під захист норм міжнародного гуманітарного права, зокрема III Женевської конвенції (далі — Конвенція), яка визначає правила поводження з військовополоненими.

При цьому в Конвенції жорстко зазначається, що будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як її (Конвенції) серйозне порушення (ст. 13 III Конвенції) [6].

Зазначені норми міжнародного гуманітарного права були імплементовані у кримінальне законодавство України. Кримінальна відповідальність за протиправні дії стосовно військовополонених передбачена у двох розділах Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) — у розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та у розділі XX «Злочини проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку».

Стаття 434 КК України «Погане поводження з військовополоненими» розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» передбачає притягнення до кримінальної відповідальності осіб за погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків стосовно хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину [8, с. 979]. До об'єктивної сторони ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» розділу XX «Злочини

проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку» поряд з іншими протиправними діями віднесено також жорстоке поводження з військовополоненими та віддання наказу про вчинення таких дій [8, с. 985].

Протиправні дії, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 434 та ст. 438 КК України, відрізняються суб'єктом злочину: у ст. 434 КК України — це спеціальний суб'єкт, яким може бути будь-який військовослужбовець, що за тих чи інших обставин вступив у постійний або тимчасовий контакт з військовополоненими, а у ст. 438 КК України — може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, за винятком вчинення дій про віддання наказу про жорстоке поводження, суб'єктом яких може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна) [8, с. 980, 989].

На перший погляд, ці норми містять однаковий склад злочину, пов'язаний із порушенням правил поводження з військовополоненими, тому виникає питання щодо можливої уніфікації назв злочинних дій, адже вони дещо відрізняються — «погане поводження» (ст. 434) та «жорстоке поводження» (ст. 438).

Правовий аналіз змісту цих норм засвідчив таке. Характеристика порушення норм поводження з військовополоненими («погане» та «жорстоке») не знайшли свого чіткого визначення безпосередньо в нормах КК України, але певним чином їх розтлумачено в коментарях до нього, зокрема зазначено, що погане поводження з військовополоненими може виражатися в діях, якими спричиняється шкода здоров'ю, порушуються права і честь військовополонених (нанесення побоїв, спричинення тілесних ушкоджень, катування й інші прояви жорстокості), при цьому однією з обтяжуючих обставин є їх вчинення з особливою жорстокістю [8, с. 980]. Натомість передбачене ст. 438 КК України жорстоке поводження з військовополоненими може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуваннях, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні [8, с. 987].

Як бачимо, об'єктивна сторона цих злочинів визначає ті ж самі злочинні дії стосовно військовополонених, що й норми III Женевської конвенції. Але, з огляду на міру покарання, визначену санкціями цих статей, та з урахуванням положень ст. 12 Загальної частини КК України, склад злочинів, передбачених ст. 434 КК України, належить до злочинів середньої тяжкості, натомість склад злочинів, передбачених ст. 438 КК України, віднесено до особливо тяжких злочинів. За такої законодавчої конструкції проаналізованих нами норм відсутня потреба в уніфікації вищеназваних понять, оскільки в цих статтях кримінального законодавства використано достатні юридичні прийоми для правильної кваліфікації відповідних злочинних дій. Водночас виникає питання конкуренції цих норм, і не лише щодо протиправних дій стосовно військовополонених, але й з урахуванням ст. 433 КК України щодо цивільного населення.

Таким чином, комбатанти можуть бути як суб'єктом кримінальної відповідальності, так і об'єктом захисту міжнародного гуманітарного права і національного кримінального законодавства.

Зовсім інша ситуація має місце з іншими особами, які не є комбатантами, але беруть участь у збройному конфлікті. У доктрині міжнародного права до таких осіб часто застосовують термін «незаконні комбатанти». Ці особи не є об'єктами захисту ані міжнародного гуманітарного права, ані національного кримінального законодавства, а є винятково суб'єктами кримінальної відповідальності за вчинені ними протиправні дії за нормами національного законодавства. Зокрема мова йде про осіб, які мають неоднозначний статус у міжнародному гуманітарному праві — шпигунів та найманців [7, с. 242–243].

Із аналізу IV Гаазької конвенції «Про закони та звичаї сухопутної війни» та Протоколу I до Женевських конвенцій можна зробити висновок, що шпигун — це особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває у стані конфлікту, яка, діючи таємним способом або використовуючи вигадані приводи, збирає відомості в районі воєнних дій цієї сторони з подальшим наміром повідомити їх супротивній стороні [9, с. 440–441]. Разом з тим шпигунство як отримання прихованими методами таємної військової та політичної інформації або відомостей про супротивника не суперечить принципам права збройних конфліктів, тому не є забороненим видом військової діяльності [10].

При цьому необхідно відрізнити два подібні, але, тим не менше, різні поняття: «шпигун» та «військовий розвідник». Так, виходячи зі змісту ст. 46 Протоколу I не є шпигуном особа із складу збройних сил — сторони, що перебуває в конфлікті, яка від імені цієї сторони збирає або намагається зібрати на території, що контролюється супротивною стороною, якщо діючи таким чином вона носить формений одяг своїх збройних сил, не діє обманним шляхом або навмисно не вдається до таємних методів [3]. При цьому відповідно до приписів IV Гаазької конвенції шпигунами не вважаються військові або цивільні особи, які відкрито виконують свої обов'язки, пов'язані з передачею депеш за призначенням до місця дислокації власної армії чи армії супротивника [9, с. 441].

Особливо важливим є те, що в разі попадання до полону супротивної сторони військовий розвідник має статус військовополоненого, натомість шпигун при його затриманні такого статусу не набуває [1, с. 37–38]. І, відповідно, несе відповідальність за нормами національного законодавства.

Норми вітчизняного законодавства передбачають кримінальну відповідальність за шпигунство. Так, ст. 114 розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» КК України визначає шпигунство як передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства [8, с. 15]. Але слід звернути увагу, що приписи цієї норми мають загальний характер, незалежно від часу (тобто в мирний

час чи в ході військових дій) вчинення шпигунства, тобто здійснення цих протиправних під час міжнародного збройного конфлікту жодним чином не впливає на правову кваліфікації діянь особи, яка їх вчинила.

На нашу думку, є необхідність у внесенні змін до кримінального законодавства в цій частині, зокрема, встановити у вищеназваній ст. 114 КК України шпигунство під час військових дій як обтяжуючу покарання обставину, оскільки такі дії є більш суспільно небезпечними, а тому потребують посилення покарання за їх вчинення.

Що стосується найманців, то найманець, як і шпигун, не є комбатантом та не має статусу військовополоненого. Відповідно до ст. 47 Протоколу I найманець — це будь-яка особа, яка:

а) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті;

б) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;

в) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, яка перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил такої сторони;

г) не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті;

е) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті;

ф) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває в конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил [3].

Вітчизняним кримінальним законодавством передбачена відповідальність за такий склад злочину як «найманство» — ст. 447 розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України. Проаналізувавши зміст цієї норми, можна зробити висновок, що вона має два самостійні склади злочину, які відрізняються об'єктивною стороною та суб'єктом діяння.

Так, ч. 1 ст. 447 КК України визначає злочином вербування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях [11]. Частина 2 та 3 цієї статті передбачають кримінальну відповідальність за ті ж самі діяння, які вчинені службовою особою з використанням службового становища (ч. 2), або призвели до загибелі людини (ч. 3) [11]. Тобто ці норми встановлюють кримінальну відповідальність за «організацію найманства» та керування діями найманців. Суб'єктом даного злочину може бути будь-яка особа, яка досягла

16-річного віку, а для частин 2 та 3 — службова особа.

Натомість ч. 4 ст. 447 КК України встановлює відповідальність за участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях [11]. І притягнута за ці дії може бути лише особа, яка (це вбачається із диспозиції статті) має особливий статус — є найманцем (звичайно, є осудною та такою, що досягла 16-річного віку).

У примітці до ст. 447 КК України визначено, що під найманцем у цій статті розуміється особа, яка:

1) спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності;

2) бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди;

3) не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті;

4) не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії;

5) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил [11].

Слід звернути увагу, що наведений нами зміст ст. 447 КК України викладено в редакції зі змінами, внесеними у 2015 році на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства» [12]. І саме в цій редакції вперше законодавчо закріплено визначення поняття «найманця», яке за своїм правовим змістом повністю відповідає сформульованому у ст. 47 Протоколу I.

Військові шпигуни та найманці в будь-якому випадку мають право на судовий розгляд своєї справи, стосовно них забороняється насилья над життям, здоров'ям, фізичним або психічним станом, тортури, тілесні ушкодження, приниження людської гідності, колективні покарання, а також погрози вчинити будь-яку з цих дій [1, с. 38].

Продовжуючи дослідження питання відповідальності найманців за правилами міжнародного гуманітарного права та вітчизняного кримінального законодавства, не можна не торкнутися питання захисту прав дітей, яких вербують для подальшої участі у воєнних діях. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, з огляду на активну участь дітей у збройних конфліктах, звертає увагу на необхідність імплементації відповідних норм міжнародного гуманітарного права до національного законодавства [13]. Зокрема ст.ст. 1–2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах передбачають, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не

досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях, а особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил [14; 15].

Відповідно до ст. 77 Протоколу I сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили; при вербуванні із числа осіб, які досягли п'ятнадцятирічного віку, але яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, сторони, що перебувають у конфлікті, прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку [3]. Аналогічне положення закріплено і в ст. 4 Протоколу II [16].

Національне кримінальне законодавство містить ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» у розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України, частина друга якої передбачає притягнення до кримінальної відповідальності за вербування, вчинене з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану, стосовно неповнолітнього [11]. При цьому п. 3 примітки до цієї статті визначає, що відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності [11].

У розумінні вказаної статті вербування — це дії, пов'язані із схиланням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, за матеріальну винагороду, до яких належить психічний вплив на людину у формі запрошення, умовляння чи переконання для подальшого її набору, а також сам набір потерпілого працювати чи надавати послуги за наймом [8, с. 113].

На перший погляд, закріплена в національному кримінальному законодавстві правова норма, яка передбачає притягнення до відповідальності за вербування малолітнього або неповнолітнього, повною мірою відповідає настановам Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Але в цій статті КК України мета вербування не має жодного значення для правової кваліфікації діянь особи, яка вчинила цей злочин стосовно неповнолітнього. Натомість у світлі положень Женевських конвенцій та протоколів до них, важливим є забезпечити дітей від активної участі у збройних конфліктах, що можливо зробити шляхом доповнення чинного законодавства нормами, які б передбачали можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які здійснили вербування дітей саме з конкретною метою — для участі у військових діях, і ця ознака мала бути кваліфікуючою для встановлення складу злочину. Зокрема пропонуємо доповнити ст. 447 КК України новою частиною 2 (у зв'язку з чим частини 2, 3, 4, 5 вважати відповідно частинами 3, 4, 5, 6) новим складом злочину, яким передба-

чити кримінальну відповідальність за вербування малолітнього або неповнолітнього, а також їх матеріальне забезпечення та навчання з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також їх використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях.

Що стосується поняття «цивільної особи», то його надано у ст.ст. 50 Протоколу I. Зокрема відповідно до п. 1 цієї статті цивільною особою є будь-яка особа, яка не належить до жодної з категорій осіб, зазначених у ст. 4а, 1, 2, 3 та 6 Третьої конвенції та у ст. 43 цього Протоколу; при цьому у разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою [3]. Пунктом 2 ст. 50 Протоколу I визначено, що цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами [3].

Різниця між комбатантами та цивільними особами полягає в тому, що перші за своїм характером є і суб'єктами, і об'єктами військових нападів, проте як другі не мають права брати участь у військових діях і відповідно не повинні бути об'єктами нападів [1, с. 21].

Цивільне населення має право на гуманне ставлення, повагу до їх особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань, звичаїв та традицій [1, с. 58]. Щодо цивільного населення забороняються вбивства, катування, тілесні ушкодження, каліцтва, медичні або наукові експерименти, не пов'язані з необхідністю лікування таких окремих осіб [1, с. 58–59].

Цивільні особи не можуть бути безпосереднім об'єктом нападу, а їхня близькість до законної військової мети повинна стати причиною відмови від її ураження у випадку, якщо втрати серед цивільних осіб будуть надмірні порівняно з одержаною військовою перевагою (принцип пропорційності або сумірності); цивільні особи користуються подібним захистом доти, доки вони не беруть особистої участі у воєнних діях; цивільні особи, як і комбатанти, у певних обставинах, потрапляючи у владу супротивника, мають право на захист відповідно до докладно розроблених положень міжнародного права [6; 5, с. 343].

У вітчизняному кримінальному законодавстві знайшли своє відображення норми щодо притягнення до відповідальності осіб за злочини, вчинені щодо цивільного населення. Зокрема ст. 438 «Порушення законів та звичаїв» розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України передбачена кримінальна відповідальність поряд з іншими злочинними діями за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, а також за вигнання цивільного населення для примусових робіт [8, с. 985]. Це не повний перелік злочинних діянь проти цивільного населення, заборонених нормами міжнародного гуманітарного права. Але вказана стаття є бланкетною, тобто містить відсилання до міжнародних договорів. Зокрема, серед низки зазначених дій, які становлять об'єктивну сто-

рону такого злочину, то в ній зазначено також про «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [8, с. 985]. Фахівці, коментуючи диспозицію ст. 438 КК України, наголошують на тому, що злочинними порушеннями законів та звичаїв війни визнаються використання голоду серед цивільного населення, бомбардування й атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будов, умисний напад на цивільне населення чи на осіб, які надають гуманітарну допомогу, депортація або насильницьке переміщення населення окупованої території, вчинення нападу на установи і споруди, що містять небезпечні сили (греблі, дамби, атомні електростанції), якщо це може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення та інше [17]. Переліки таких порушень викладені саме в положеннях Женевських конвенцій, зокрема у ст. 85 Протоколу I [3].

Слід зазначити, що на цивільне населення не покладається обов'язок щодо надання допомоги пораненим, хворим та іншим категоріям осіб, які перебувають під заступництвом [1, с. 54]. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права цивільне населення зобов'язано лише утримуватися від актів насилля та мають право надавати їм допомогу та догляд [1, с. 54]. У національному кримінальному законодавстві ці положення, на нашу думку, знайшли своє відображення у ст. 136 розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за не надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження [11].

У результаті аналізу правового статусу осіб, на які поширюються норми міжнародного гуманітарного права, було встановлено, що комбатанти можуть виступати як суб'єктами кримінальної відповідальності за порушення норм гуманітарного права, так і об'єктом захисту, при чому, як міжнародного гуманітарного права, так і національного кримінального законодавства. Водночас на незаконних комбатантів (зокрема шпигунів та найманців) захист інструментами міжнародного гуманітарного права не поширюється. Цивільне населення може виступати об'єктом захисту і міжнародного гуманітарного права і національного кримінального законодавства, не будучи при цьому спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Толочко О. Н. Международное гуманитарное право. Гродно : ГрГУ, 2003. 87 с.
2. Процун С. С. Щодо визначення поняття «незаконний комбатант». Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 2. С. 372–375.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Прото-

- кол І) від 08.06.1977 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/WjGDUL>.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/RWysku>.
 5. Манько М. В. «Незаконні комбатанти»: реалії сучасного часу. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 1. С. 343–348.
 6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/zvij1F>.
 7. *Короткий Т. Р.* Понятие «незаконные комбатанты». *Научові праці Одеської національної юридичної академії.* Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 242–251.
 8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. Х. : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.
 9. *Международное гуманитарное право в документах.* М. : Московский независимый институт права, 1996. 556 с.
 10. *Павко Я.* Сутність понять «шпигун» і «військовий розвідник» та їх відмінність у міжнародному праві. *Віче.* 2014. № 8. URL : <https://goo.gl/HMB3hV>.
 11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/7BEsJr>.
 12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства : Закон України від 06.10.2015 р. № 716–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/NvahJL>.
 13. *Имплементация международного гуманитарного права на национальном уровне: руководство.* Справочное издание. URL : <https://goo.gl/Tb9U2D>.
 14. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23.06.2004 р. № 1845–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/4YZ5iz>.
 15. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/8jjsPJ>.
 16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://goo.gl/dqq3WV>.
 17. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Ін Юре, 2003. 1196 с.

Надійшла до редакції 01.12.2018

Madzhigon, N. V. The Legal Status of Combatants and Civilians in the Context of the Implementation of IHL Norms into the Criminal Legislation of Ukraine

A complex analysis of the norms of international humanitarian law and the current legislation of Ukraine, defining the status of combatants and civilian population, was conducted. Based on the analysis of international documents — the Geneva Conventions and the Additional Protocols thereto, the main features of the combatants and the civilians in accordance with international law are identified, the scope of their rights and responsibilities as well as the grounds for prosecution are determined. It is noted that the relevant norms of international humanitarian law concerning definition of combatants and civilians, have been implemented into the criminal legislation of Ukraine. It has been established that the main feature of the combatant is his presence in the armed forces and, accordingly, the combatants are legitimate participants in the war, have the right to take direct part in military actions and, accordingly, to be the lawful object of the attack. According to the Art. 43 Protocol I the armed forces of a party to a conflict consist of all organized armed forces, groups and units which are under a command responsible to that party for the conduct of its subordinates, even if that party is represented by a government or an authority not recognized by an adverse party. Such armed forces shall be subject to an internal disciplinary system which, inter alia, shall enforce compliance with the rules of international law applicable in armed conflict. It is stated that the difference between combatants and civilians is that the latter ones should not be the objects of attacks. In addition, it has been established that the civilian population may be the object of protection by both international humanitarian law and national criminal law, while it can act as a subject of criminal liability exclusively under the national law. Separately, the status of military spies and mercenaries was investigated, including the issue of spies' and mercenaries' responsibility in accordance with the rules of international humanitarian law and the domestic criminal law. The necessity of introducing changes into the criminal legislation is defined. In particular it is necessary to establish in article 114 of the Criminal Code of Ukraine, espionage during hostilities as an aggravating punishment circumstance, since such actions are more socially dangerous.

Keywords: *International Humanitarian Law, combatants, civilian population, implementation of International Law, war, war crimes, Criminal Law.*

